

1ST INTERNATIONAL
**CONGRESS OF HUMAN AND
SOCIAL SCIENCES RESEARCH**

1. ULUSLARARASI
**İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**

**PROCEEDING BOOK
&
BİLDİRİ KİTABI**

**23-25
KASIM
NOVEMBER
2018**

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi
23-25 Kasım/November 2018

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YİĞİTOĞLU

Kongre Onursal Başkanları / Honorary Heads of Congress

Prof. Dr. Refik POLAT, Karabük Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Rektörü

Kongre Başkanı / Chair

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YİĞİTOĞLU (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Editörü)

Kongre Koordinatörü / Coordinator

Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Sekreteryä / Secretariat

Mustafa Süleyman ÖZCAN

Düzenleme Kurulu / Organizing Committee

Dr. Öğr. Üyesi Ö. Faruk HABERGETİREN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Halim GÜL (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Erhan TECİM (Necmettin Erbakan Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Doç. Dr. Üyesi Hamdi KIZILER (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul TEZCAN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Selim YILMAZ (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Sağlam (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

- Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZCAN (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HABERLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Alan Editörü)
Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR (MEB, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)
Öğr. Gör. Can DOĞAN (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)
Öğr. Gör. Yılmaz BACAĞLI (Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Alan Editörü)

Bilim Kurulu /Hakemler/ Scientific Committee

- Prof. Dr. Thomas G. FRASER (University of Ulster)
Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO (Universidad De Almeida)
Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO (Universidade De Beira)
Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO (University of Zaragoza)
Prof. Dr. Georgi MARINOV (University of Economics Varna)
Prof. Dr. İ. Erkinay TOKTOGULOVA (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
Prof. Dr. Mohammad ORAYF (King8 Abdulaziz University)
Prof. Dr. S. Nur KERİMKULOVIÇ (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
Prof. Dr. Fahrettin ATAR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf BUDAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan COŞKUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk KARACA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Omirkhan ABDILMANULY (Al-Farabi Kazakh National University)
Prof. Dr. Salih ARIC (Van 100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Casim AVCI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GÜLER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYTEN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn-i Haldun Üniversitesi)
Prof. Dr. Asim YAPICI (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer CENGİL (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ (Karabük Üniversitesi)

Dr.	Necdet SUBAŞI
Doç. Dr.	Almasbek MAULENOV (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Roza UMIRBEKOVA (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Zhulduz ESIMOVA (Al-Farabi Kazakh National University)
Doç. Dr.	Halil TOKCAN (N. Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Doç. Dr.	Şaban ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Assoc. Prof.	Maciej MILCZANOWSKI (Information Technology University)
Assoc. Prof.	Ihor HURAK (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University)
Assoc. Prof.	Saim KAYADİBİ (International Islamic University Malaysia)
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet HABERLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Ali YILDIRIM (GOP Üniversitesi)
Doç. Dr.	Recep ÖNAL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa YILDIZ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Abdulkadir ATAR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr.	Fahrettin ATAR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	İ. Hakkı İMAMOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Aladdin GÜLTEKİN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	M. Sami ÇÖLLÜOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Dr.	Sahl DERCHAWI (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Kasım ERTAŞ (Şırnak Üniversitesi)
Dr.	Engin DEMİR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi	Ergin ÖGCEM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Karabük Üniversitesi Yayınları 34

ISBN: 978-605-9554-31-2

Aralık 2018

I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi
23-25 Kasım/November 2018

Rusya Müslümanlarının Hacnameleri

Aigul Aslaeva , Kemal ÖZCAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, N.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
aslaeva2015@mail.ru

&

Prof. Dr., N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
kozcan50@gmail.com

Öz.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarında yaşayan Müslümanlar yüzyıllar boyunca aralarındaki kardeşlik duygularını hep sıcak tutma gayretinde olmuşlardır. Bu ilişkilerin en yoğun dönemi XIX – XX. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. İki ülke Müslümanları arasındaki ilişkilerin düzeyini daha iyi anlamak için, Rusya Müslümanlarının Hac farizalarını yerine getirmeden önce İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerine yaptıkları ziyaretleri konu edinmek amacıyla kaleme alınan Hacname adlı eserlere müracaat etmekte fayda vardır.

Mukaddes topraklar olarak bildiğimiz Mekke ve Medine, diğer bir ifadeyle Hicaz bölgesi tüm dünya Müslümanları için ziyaret edilmesi kutsal kabul edilen mekanların bulunduğu bir yerdir. Bu mübarek beldeler uzun bir müddet Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almıştır. Rus imparatorluğu bünyesinde yaşayan Müslümanlar, hacca gitmek için İslam halifesinin payitahtı İstanbul'a uğramayı adeta dini bir vacibe olarak görmüşler, bir bakıma İstanbul'a uğramadan gidilen haccın kabul olmayacağına inanmışlardır. Bu sebepten Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ile diğer Osmanlı şehirleri Mekke ve Medine'ye giden yolda hacı adayları için ana geçiş noktaları olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hac, Rusya Müslümanları, Osmanlı İmparatorluğu, Hacname, İstanbul.

The Hacnames of The Russian Muslims

Aigul Aslaeva

Master Student, N.E.U., Faculty Graduate School Of Social Sciences
aslaeva2015@mail.ru

Kemal Özcan

Prof. Dr., N.E.U, Faculty Of Humanities And Social Sciences
kozcan50@mail.ru

Abstract

Muslims living in Russia and the Ottoman Empire have been striving to keep their fraternal feelings warm between each other for centuries. But the most peak period of the development of their relations is at the beginning of XIX – XXth centuries. Mecca and Medina we know as Holy Lands, in another mean Hijaz Area have sacred spaces to visit which are accepted sainted by all world Muslims. Those sacred spaces had been included in Ottoman State Borders for long times. The Muslims who live under ruling of Russian Empire considered a religious duty to visit İstanbul where capital city of Islam khalifa; in one respct they believed that a hajj duty won't be accepted without visiting İstanbul. Therefore there were main passing points in the way of Mecca and Medina between capital city of Ottoman Empire. and other Ottoman cities for prospective pilgrims.

Keywords: Hajj, Russian Muslims, Ottoman Empire, Hacname, İstanbul.

Giriş

Hac görevini yerine getirmek İslam'ın beş şartından biridir ve dinen zengin olan tüm Müslümanların ömürlerinde bir defa Hacca gitmeleri farzdır. Her yıl Mekke'de dünyanın dört bir yanından milyonlarca Müslüman bir araya gelerek, birlik, beraberlik duygusu içinde Hac görevini gerçekleştirir.

Bu çalışma, Rusya Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kaldıkları zaman dilimi içerisindeki gözlemlerini ifade eden eserler olan Hacnameler üzerinedir. Makalede XIX. yüzyılın sonunda XX. yüzyılın başında Hac için yola çıkan üç seyyah tarafından kaleme alınan üç farklı Hacname'den bahsedeceğiz. Bu eserler sayesinde bir taraftan Rusya Müslümanlarının seyahatleri sırasında geçtikleri yerlerin ve halkın ahvaline dair bilgiler öğrenirken, diğer taraftan da Rusya Müslümanları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin boyutlarını görmeye çalışacağız.

Mukaddes topraklar olarak bildiğimiz Mekke ve Medine, diğer bir ifadeyle Hicaz bölgesi tüm dünya Müslümanları için ziyaret edilmesi kutsal kabul edilen mekanların bulunduğu bir yerdir. Bu mübarek beldeler uzun bir müddet Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almıştır. Rus imparatorluğu bünyesinde yaşayan Müslümanlar, hacca gitmek için İslam halifesinin payitahtı İstanbul'a uğramayı adeta dini bir vecibe olarak görmüşler, bir bakıma İstanbul'a uğramadan gidilen haccın kabul olmayacağına inanmışlardı. Bu sebepten Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ile diğer Osmanlı şehirleri Mekke ve Medine'ye giden yolda hacı adayları için ana geçiş noktaları olmuşlardır.

XIX-XX yüzyılın başlarındaki istatistiklere göre her yıl Rusya'dan Hicaz'a 8 - 12 bin arasında Rusya Müslümanı hac farızasını gerçekleştirmektedir. Tam bu dönemde Rusya ve Osmanlı Müslümanları arasındaki ilişkilerin daha da sıcak bir hal aldığı görülmektedir. Rusların hac, eğitim ve hatta göç amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gitmeleri için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştı. İstanbul'a ve diğer Türk şehirlerine gelen Rusya Müslümanlarının, zevklerine, arzularına ve yeteneklerine göre bir işte istihdam edilerek yerleşmeleri temin ediliyordu (Sıbgatullina, 2010: 96-97).

Hicri takvime göre her yıl zilhicce ayında gerçekleştirilmesi gereken hac farızası için hazırlıklar aylar öncesinden başlıyordu. Rusya'nın Volga bölgesinde yaşayan Müslümanlar, kutsal beldelere gitmek için Ramazandan birkaç ay önce yola çıkmayı adet haline getirmişlerdi.

Osmanlı topraklarına gelen hacı adaylarının en uzun süre kaldıkları yer İstanbul oluyordu. Burada en az bir hafta kalarak, İstanbul'un eşsiz güzelliği ile tanışma fırsatı bulan hacı adayları, bir taraftan da alış-veriş yaparak ticari ilişkiler tesis etme gayretinde olmuşlardı.

İstanbul'daki Rusya Müslümanlarının ziyaret ettiği yerler olarak camiler, Hz. Muhammed'in sahabelerinin kabirleri, evliya türbeleri, Osmanlı Sultanın Cuma namazı kılmak için camiye geliş töreni olan Selamlık, çeşitli eğitim kurumları, kütüphaneler ön plana çıkmaktadır. Mutlaka ziyaret edilen camiler şunlardı: Ayasofya, Sultan Ahmet, Fatih, Beyazıt, Nur-ı Osmaniye, Yavuz Selim, Valide Sultan, Beşiktaş, Tophane, Yıldız, Yeraltı camii. Ama öncelikle herkes Hz. Muhammed'in ve ashabının çeşitli eşyalarının yer aldığı Hırka-ı Saadet Dairesini ziyaret ederek Mukaddes Emanetleri görmek istemiştir.

Rusya Hacıları Cuma namazını eda etmek ve irad edilen hutbeyi dinlemek için camilere gitmişlerdi. Camilerde cemaatle kılınan namazlardan çok etkilenen Hacname yazarları namaz sonrasında imamların vaazları nasıl coşkuyla verdiklerini heyecanla anlatırlar: *"Çoğu camilerde öğleden sonra da çeşitli hocalar tarafından vaazlar verilir. İstanbul imamlarını dinlemek lazım, çünkü onlar Rusya'dakinden çok farklılar. İstanbul imamları tüm övgüye layıktır. Onların dili ve sesleri saf ve güzel, kendileri kuşkusuz, büyük bir hitabet yeteneğine sahiptir. Durmadan ve nefesini bölmeden, üç-dört saat boyunca konuşabilirler, aynı zamanda da herkesin anlayabileceği bir dilde konuşurlar, cemaat için anlaşılmayan Arapça ifadeler ile zaman kaybetmiyorlar. Konuşmasına birkaç ayet ile başlıyor, özünü açıklıyor, günlük yaşamdan canlı örnekler veriyor, okudukları ayetlerin tefsirlerini yapıyorlar. Asla ağlamayan taş kalpli insanlar bile, onların vaazını dinlerken gözleri acı gözyaşlarıyla doluyor. Neşe nedir bilmeyen insanların kalplerini, vaazları dinlerken birden mutluluk duygusu kaplıyor."* (Sıbgatullina, 2010: 72).

İstanbul'dan sonra hacıların yolculuğu genel olarak İzmir, birkaç Yunan adaları, Süveyş kanalı, Cidde, Kahire, Yanbo güzergâhları üzerinden Mekke ve Medeni'ye kadar sürmüştür. Hacılar genel olarak yolları üzerinde bulunan bütün camileri ziyaret etmiş ve her birinde, imamlarla ya da cemaatten birileriyle konuşmuşlar, camilerin maddi durumu, mahalle halkının camilere yoğun ilgi gösterip göstermedikleriyle alakalı sorular yöneltmişlerdi.

Hacı adayları notlarında yolculuk sırasında karşılaştıkları sorunları da dile getirmişlerdir. Bunlardan en önemlileri olarak pasaportlarının yetkililerce alınarak günlerce alıkonmaları, bulaşıcı hastalıklar yüzünden bazı bölgelerin karantinaya alınması, kendilerinin yolculuk boyunca karşılaştıkları hastalıklar ve benzeri sıkıntılar dikkat çekmektedir. Hacı adaylarının karşılaştıkları diğer sorunlar ise şöyle ifade edilmiştir: Rus ve Osmanlı İmparatorluklarında bürokrasi ve yolsuzluk, yolculuk sırasında aldatma ve hırsızlık, hacıların çoğunun yağmalama ve şiddetle karşı güvenliklerinin temin edilmemesi, yolculuk ve konaklama şartlarının yeterince hijyenik olmaması ve alışıkl olunmayan iklim şartları (Sıbgatullina, 2010: 87). Bu tecrübeleri yazarak daha sonraki hacı adaylarının benzer sıkıntıları yaşamalarının önüne geçmek istemişlerdir. Bütün bu zorluklara rağmen Rusya Müslümanları, Hac farızasını yerine getirerek mukaddes toprakları ziyaret etmenin mutluluğunun tarifi olmadığını dile getirmektedirler.

Rusya Müslümanlarının Hacca gidebilmek için önemli bir harcama yapması gerektiğine de bu eserlerde yer verilmektedir. Mesela, Şehabettin Mercani

1880'de Hacca giderken yanına 1400 ruble para almıştır ki, bu da günümüzle mukayese edildiğinde önemli bir miktara tekabül etmektedir.

Hac yolculuğunu tamamlayıp memleketlerine geri dönen Rusya Müslümanlarını daha ciddi bir imtihanın beklediğine yer verilen eserlerde, hacın İdil-Ural bölgesi Müslümanları için dini inancına ve ideallerine karşı ciddi bir sadakat sınavına dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Bahse konu olan Hacnameler hakkında detaylı bilgiler aşağıda verilmektedir:

Şehabeddin Mercani “Rihletü'l-Mercani”

“Rihletü'l-Mercani” (Mercani seyahati): XIX. yüzyılın sonunda Rusya Müslümanlarının hac seferleri hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biridir. Bu çalışmayı eski Tatar dilinden Rusçaya N. Yuzeyev çevirmiştir. 1902 yılında R. Fahretdinov tarafından Kazan'da yayınlanmıştır.

Ünlü Tatar aydınları arasında ilk sıralarda yer alan Şehabeddin Mercani 27 Ocak 1818'de Tataristan Cumhuriyeti'nin Atninsky ilçesinin Mercan köyü yakınlarındaki Yabınçı köyünde doğmuştur. Babasının ve annesinin ataları, ünlü imamlar ve âlimlerin yetiştiği bir sülaleden gelmektedirler. Onlardan Kur'an-ı Kerim, tarih, felsefe, Arapça ve Farsça dilleri üzerinde ilk tedrisatını alan Şehabeddin Mercani, beş yaşındayken annesini kaybetmiş ve üvey annesi tarafından oldukça sert bir ortamda büyütülmüştür. İlk eğitimini Taşkiçu köyünün medresesinde babasının öğretmen olduğu yerde almıştır. Mercani 17 yaşında öğretmenlik yapmaya başlamış ve Fars dilinin morfolojisine ilişkin ders kitabını yetersiz bularak, kendisi bu konuyla alakalı bir kitap yazmıştır. (Yuzeyev, 2003: 12).

Mercani 1838 yılında tahsiline devam etmek için Buhara'ya gitmiştir. Orada almış olduğu medrese eğitiminden pek memnun kalmamıştır. Öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i anlamadan ezberlemeleri, modern bilim ve modern seküler eğitim disiplinleri çalışmadıklarını görünce eğitim sistemine reformlar gerektiğini ifade etmiş, ama onu destekleyen olmamıştır. O yüzden vaktinin pek çoğunu kütüphanede geçirmiştir. Geçimini temin için gerekli olan parayı zengin çocuklarına ders vererek kazanmıştır. Sonra 1843 yılında Semarkand şehrine gelmiştir. Orada “Şirdar” medresesinde ünlü tarihçi, kadı Abu Seyid es-Samarkandi ile tanışmıştır. O, Mercani'ye tarih ile ilgilenmesini tavsiye etmiştir. Onun ilk basılan eseri 1865 senesinde Kazan'da Arapça olarak neşrettiği ve Orta Asya Türk halkları tarihini anlattığı “Girfat al-havakin li irfat al-havakin” (Hakanlar bilgisi hakkında bir avuç bilgi) adlı eseridir. On bir yıl sonra 1848'de yeni bilgilerle, Mercani Kazan'a geri dönmüş ve 1850 yılının Mart ayında Birinci Kazan Camii'nin İmam-Müdürrisi olarak tayin edilmiştir. (Yuzeyev, 2003: 34)

Mercani 3 Haziran 1880'de hac yapmak için Kazan valisinden izin istemiş ve iki ay sonra olumlu bir cevap almıştır. 11 Ağustos 1880'de yolculuğuna Nizhny Novgorod - Moskova - Kursk - Kiev - Odessa güzergâhını takip ederek başlamış ve ardından 12 gün kaldığı İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da onun gözüne çarpan ilk şey, küçük taş binaların arasında tepelerde yükselen minarelerin çokluğudur. Mercani ve beraberindeki hacı adayları Ayasofya,

Sultan Ahmed, Beyazıt gibi ünlü camileri ziyaret ederek şehri keşfetmeye başlarlar. Özellikle Sultan Ahmed Camii onları büyülemiştir.

Buradaki her şey Mercani için sıra dışı olmaktadır. Hem geleneksel Türk kıyafetleri giyen hem de Avrupa tarzında takım elbiseler giyen Müslümanların sokak ortasındaki masalarda oturup çay kahve içmeleri, Bizans döneminden kalma gösterişli binalar, kuleler ve sütunların yanı sıra tapınaklar ve kiliseler, kuaförler, oteller, dükkanlar ve restoranların sadece Türkler tarafından değil, orada yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından da rahatlıkla kullanıldığını görmek Mercani'nin şaşkınlığını celp etmiştir.

Mercani şehrin sahaflarını da ziyaret ederek kitap satın almış, beraberinde getirdiği kendi kitaplarını da Hamidiye Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Mercani İstanbul'da, Şeyhülislam Ahmed Esat Efendi, Adalet Bakanı Cevdet Paşa, Dışişleri Bakanı Asım Paşa, Şeyh Muhammed Efendi el-Edirnevi, Seyyid Salman al-Bağdadi, Darvish b. İbrahim el-Kurdi al-Bağdadi Mirza Salih Efendi gibi ünlü kişiler tarafından kabul edilmiştir. Dışişleri bakanı Asım Paşa ile yapmış olduğu sohbet ilgi çekicidir: *"Asım Paşa - asil soydan gelen bir kişi, Türkçe bilmesine rağmen, benimle Arapça konuştu. Hoş ve verimli bir sohbet ettik. Bilgili ve asil bir adam olduğunu gördüm. (...) Kendi çalışmam olan "Nazaratu'l-hakk" ı duyduğunu ve bununla tanışmayı çok istediğini söyledi. (...) Medrese öğrencilerimizin, bilim adamları ve genel olarak devletimizin müslümanları hakkında sorular sordu, halkımız arasında Avrupa eğitim sisteminin yaygınlaşmasıyla ilgilendi. Ona bilgi ve eğitim sistemi hakkında bilgi verdim ve pratik bilimlerin yeterince yayılmaması hakkındaki sert eleştirilerimi dile getirdim (...) Bana dedi ki: "Sen bir Türksün, halkın da Türk, ve bu yüzden Türkçe kitap yazmalısın. Neden Arapça yazıyorsun? " – ben şöyle cevap verdim "Alimlerimiz ve şakirdlerimiz Arap dilini biliyor. Bu nedenle eğer kitaplar başka ülkelere yayılırsa onlarla tanışabilirler." Cevabımdan memnun oldu ve Arap dilinin tüm Müslümanlar için gerçekten ortak bir dil olduğunu söyledi. "(Şehabeddin, 2008: 32).*

İstanbul'da on iki gün kalan Mercani, beraberindeki hacı kafilesi doğrudan Cidde'ye gitmek istemişler, fakat ardından kararlarını değiştirerek Mısır'ı da ziyaret etmek niyetiyle İskenderiye'ye gidecek olan gemiye bilet almışlardır. İstanbul'dan ayrılan hacı adayları önce İzmir'e uğradılar. Burada onların gözüne çarpan ilk şey, şehirde çok sayıda cami ve kilisenin bir arada bulunması olmuştur. Mercani İzmir'de yüzyıllardır Müslümanlar, Hıristiyanlar ve farklı inançlara mensup insanların bir arada hoşgörüsü ortamı içerisinde, barışçıl bir şekilde yan yana yaşadıkların ifade etmektedir. Şehirde gezintiye çıkan hacı adaylarının dikkatini çeken şeylerden biri de pazarlar ile buralarda bol miktarda bulunan taze et tezgahları olmuştur. Mercani İzmir'de Buhara'dan göç eden ve daha önceleri Rusya'nın bir köyünde imamlık yapmış bir Tatar ile tanışmış, onunla sohbet etmiş ve Türkiye'de yaşamaktan çok memnun olduğu kanaatine varmıştır.

1880 yılının Ekim ayı başlarında İzmir'den ayrıldıktan beş gün sonra gemileri İskenderiye'ye ulaşmıştır. Mercani İskenderiye'yi sevdiğini anlatmaktadır. *«Sokakları geniş, düz, parke taşlarıyla döşenmiştir. dükkanları, çay bahçeleri ve kahve*

dükkanları apartmanlar ile yan yana duruyorlar...» (Yuzeyev, 2008: 45). Etrafında Arapça konuşulduğunu duymanın da hoşuna gittiğini ifade etmektedir.

Hacı adaylarının yolculuğu devam ederken Kahire'ye, ardından Süveyş kanalını geçip Yanbo şehrine, sonra da Medine ve Mekke'ye gelmişlerdir. Mercani'nin dikkatini Yanbo şehrindeki kadınların kıyafeti çekmiştir. Onların sadece gözlerinin ve burunlarının açık olduğunu, yüzlerini siyah Türk kumaşı ile kapattıklarını anlatmaktadır. Ama hizmetçi kadınların ise açık olduklarını yazmaktadır.

Mercani'nin seyahatinde en çok öne çıkan kısım Medine ve Mekke yolculuğudur. Oraya gitmek için rehberle birlikte develer kiralamışlardı. Yolculuk boyunca dikkatini çeken hayvanlar, çiçekler hakkında notlar alan Mercani, namazlarını develerin üzerinde kıldıklarında anlatmaktadır. Yolculuğun çeşitli sıkıntıları da beraberinde barındırdığını ifade eden Mercani, yorgunluktan bitkin düştüğünü, iki gün dinlendikten sonra iyileşip yola devam ettiklerinden bahsetmektedir.

Medine'ye gelince Hz. Muhammed'in türbesini ve Hz. Ömer'in su kuyusu gibi kutsal yerleri ziyaret etmiştir. Yazar Medine'de yemek fiyatlarının uygun olduğunu, taze meyveler ve bol miktarda süt bulunduğundan bahsetmektedir. Sonra ihramlarını giyen hacı adayları Mekke'ye doğru yollarına devam etmişlerdir. Mercani, Mekke'de ilk olarak Harem-i Şerif camisine gitmiştir. Hacı adayı daha çok farklı mezheplerinin namaz kılışlarını izlemiştir. Mesela, sabah namazlarında Hanbelileri ve Malikileri çok göremezsiniz diyor çünkü onlar ayrı kılıyorlarmış.

İslam kültürüne hayran kalıp, Hacı tamalandıktan sonra dönüş yoluna çıkmışlardır. Geri dönerken Cidde şehirden Sina limanına gelmişlerdir orada iki gün karantina altına alınan hacılar, İzmir'e geldikten sonra da yeniden karantinaya alınmışlardı. Bunun sebebinin Mercani şöyle ifade etmektedir: «*Karantina nedeni bizden önce gelen İngiltere vapurunda olan salgın hastalıktı. Çoğumuz sıhhatli olmamıza rağmen, onlar karantinada iken bizi dışarı çıkarmadılar.*» (Şehabeddin, 2008: 56). Mercani yeniden İstanbul'a giderek dönüş yolculuğuna geçmiştir. Dönüş sırasında yaşananlarla ilgili olarak ise doyurucu malumat vermemektedir.

Hamidullah Almuşev "Hacı-name"

Hamidullah Almuşev, Tatar kültüründeki önemli isimlerden birisi ve Petryaks köyündeki "Hamidullah medresesi" olarak bilinen medresenin kurucusu ve öğretmenidir. Dindar bir köylü ailenin çocuğu olarak doğan Almuşev, altı yaşından itibaren caminin mektebinde okur-yazarlık ve din derslerinin temellerini edinmiştir. Sekiz yaşındayken babası onu Buhara'ya eğitim alması için göndermiş ve Almuşev, 10 yıl boyunca Buhara ve Semerkand medreselerinde okuyup, orada Arapça, Türkçe, Farsça, ilahiyat, tarih, felsefe, astronomi, coğrafya, matematik, tıp, estetik alanlarında dersler görmüştür. (Alimova, 2006: 98)

Hamidullah Almuşev 1899 yılında Hac seferine başlamıştır ve Arabistan'a giden yolda, modern Polonya, Macaristan, Osmanlı Devleti, Yunanistan, Lübnan, Suriye, Filistin ve Mısır topraklarından geçmiştir. Yazar, bu gezi

sırasında, yerel halkların yaşamını ve geleneklerini yansıtan yerleri ziyaret etmiş, görgülerini inceleyerek detaylıca açıklamaya çalışmış, ziyaret ettiği yerlerin meşhur alimleri ile tanışıp onlardan dersler almıştır (Aleyeva, 2009: 498). Örneğin, yolculukları sırasında Mısırlı dinde reformist Muhammed Abduh, Hamidullah Almuşev'in görüştüğü insanların biridir.

Bu gezide yazılan seyahat notları "Hacı-name" kitabının temelini oluşturmaktadır. "Hacı-name" el yazması, sayfanın tek tarafına yazılmış 44 sayfalık metinden müteşekkildir. Metnin ana kısmı Arapça-Farsça-Türkçe kelimelerden, deyimlerden ve söz dizimlerinden oluşan eski Tatar edebi dilinde yazılmıştır. Eser XIX yüzyılın Ortadoğu Müslümanları ile alakalı şahıs ve yer adları, tarihi olaylar ile bol miktarda dini terimler ihtiva etmektedir.

Hamidullah Almuşev hac yolculuğuna bazı Avrupa şehirlerinden başlamıştır; St. Petersburg'tan Viyana'ya, sonra Budapeşte, Belgrad ve Sofya şehirlerine geçip İstanbul'a gelmiştir. Notlara göre bu şehirleri gezerken, daha çok Viyana hakkında bilgi vermiştir. Viyana'nın çok büyük bir şehir olduğunu ve sokaklarda gezen atlara hayran kaldığını anlatmaktadır. Sonra Budapeşte'ye gelince Türkçe bilen genç bir askerle tanıştıklarını anlatmaktadır. Avrupa'da gezerken hacı adaylarının hemen her adımlarında para harcamaları Almuşev'in dikkatini çekmiştir. Mesela, Hamidullah Almuşev, restoranda arkadaşını beklerken, abdest almak için bir kadın onu büyük ve tertemiz bir lavaboya getirmiş, orada musluktan özel makineler sayesinde ısıtılan sıcak su akıyormuş, namazını kılıp çıktığında ondan bu hizmet karşılığında para alınmış. Daha sonra hacılar Sofya şehrinde trenle İstanbul'a yola çıkmışlardır.

Hamidullah Almuşev yol boyunca manzaraya hayranlıkla bakarak doğayı anlatmıştır. Trenleri İstanbul'a vardığında, bagajı ve dokümanları ile alakalı sorun çıktığını anlatmaktadır: *"Biletlerimizde konsolosluğun mührü [Türk] basılı olmadığı bahanesiyle bizim belgelere sabaha kadar el konuldu"*. Bu işleri hallettikten sonra İstanbul'da ki Mahmud Paşa Camii'ne teravih namazına gitmişlerdir. Almuşev, caminin içindeki lambaları sayısına kadar açıkladığı gibi, abdest alanlar için her şeyin mükemmel bir şekilde donatılmasına hayran kalmış ve şöyle demiştir: *"Buralarda İslam'ın rolü ve önemi ne kadar büyükmüş!"* (Almuşev, 2006: 9).

Almuşev'i etkileyenlerden biri de Türk hamamı olmuştur. Hamamlarda peştemal sararak yıkanıldığını ve Rus hamamlarından farkının, koca ile karısının birlikte yıkanabileceği aile odalarının eksikliği olduğunu belirttikten sonra, hamamların kadın ve erkek bölümlerinin kapılarının her zaman farklı sokaklara açıldığını, ayrıca bu hizmetin bedelinin sadece 1 mecdiyeye olduğunu şaşkınlık ve hayranlıkla ifade etmektedir.

Ayasofya Camisi ile ilgili açıklamaları da ilginçtir. *"Bu tapınağın ihtişamını tanımlamak için kelimeler yetmez! Akşamları beş bine kadar lamba yanıyor! Nereye bakarsanız bakın, her yerde Kuran-ı Kerim okuyan hafızlar vardır. Ana girişin yanında bir mezar bulunuyor. Burada Aziz Sofya'nın gömülü olduğu söylenir. Bu mermerden yapılan mezar mucizevî bir şekilde ana girişin yanına kaldırılmıştır. Sultan Süleyman zamanında onun yanına kadar yukarıya çıkılabiliyormuş. Ama*

orada yüksek ve garip sesler çıkıp, cami sarsılmaya başladıktan sonra, aynı Sultan tarafından yukarıya çıkış yasaklanmıştır". (Almuşev, 2006: 11).

Fatih Sultan Mehmet'in türbesini de ziyaret eden Almuşev'in hayretini mucib olan şey, padişahın sarığının mezarın çiti üzerinde asılı olmasıydı. Almuşev, İstanbul'da camiler, türbeler ve Ramazanın kutsal günlerindeki atmosferini anlattıktan sonra, bir kısım Osmanlı münevverleri ile tanışmasından ve onlarla yaptığı sohbetlerden bahsediyor. Mesela, Tahir-bek ile, basın dünyasından bir adam ile "Sultaniye" Rafgat-efendi medresesinin müderrisi ve Türk ordusunun bazı subayları gibi kişiler ile sohbetler ediyor

Onlar toplam 22 gün İstanbul'da kalmışlar ve Hicaz tarafına bilet alımları bir hafta boyunca ertelenmiştir. Gemiyle önce Doğu Ortodoksluğunun en büyük ve en önemli manastır bölgelerinden birisi olan "Meryem Ana'nın bahçesi" olarak da bilinen, bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Athos Dağına gitmişler ve yaklaşırken uzak mesafeden görünen sekiz tane manastırdan bir tanesinin de Rus manastırı olduğunu öğrenmişlerdir. Limana yanaştıklarında kendilerini Hıristiyan Hacıların karşılaması da Almuşev'in dikkatini çekmiştir: *"Bizim yaklaştığımız an, rahipler derhal büyük bir gürültü ve sevinçle gemiden inen dindaşlarını kucaklamak istiyorlardı. Özellikle Kudüs'e seyahat eden birçok Hıristiyan kadınları ağlamaya başladılar."* (Almuşev, 2006: 16).

Ayrıca ilginç ve önemli olan Almuşev'in İzmir ile ilgili notlarıdır. Dikkat çektiği muhteşem şeylerden biri tramvaydır. Çoğu yerel tüccarın Yahudi ve Fransız olduğu bilgisini verir ve ayrıca bir Rus konsolosluğu olduğunu söyler.

Almuşev'in güzergahında olan ve hakkında bilgi verme gereği duyduğu şehirlerden bir diğeri de Şam şehridir. Buraya gelişlerinde son derece dostane bir şekilde karşılandıklarını anlatan Almuşev, temiz su ile donatılan bu şehrin güzelliğine hayran kalmıştır. Ayrıca camileri, Peygamber Efendimizin ashabından Hz. Bilal-i Habeşi, Selahaddin Eyyubi, Nureddin Zengi, Abdulgani Nablusi gibi devlet adamı ve alimlerin de ziyaret etmişlerdir. Almuşev ziyaret ettiği Pamuk Baba Türbesini anlatmaktadır: *"Efsaneye göre, hayatı boyunca pek çok kerametleri görülmüştür. Bunu test etmek için mezarı bile açılmıştır. En şaşırtıcı olan şey, azizin yeni ölmüş gibi gözükmesi ve vücudunda kesinlikle bozulma belirtisi olmamasıdır. Daha sonra onun vücudu bazı ürkütücü işaretler vermeye başlamıştır [ve mezara geri konulmuştur]. Şu anda pamuk yünü ile tüm tarafları sarılmış bir ayağı [Pamuk Baba'nın] sergilenmektedir. Gismetdin Efendi [bizi kontrol etmek için] sordu: "Hangi ayağınızı görüyorsunuz?" – "Sağ". "Doğru" dedi. "* (Almuşev, 2006: 18). Almuşev'in anlatmış olduğu Pamuk Baba türbesinin Şam'da olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak anlatılanlara, özellikle de bir ayağının dışarıda açık bırakılmasına bakılarak, bu türbenin Elazığ'daki Arap Baba türbesine çok benzediği görülmektedir.

Hacı adayları Yafa şehrini geçip ardından Kudüs'e gelmişlerdir. Şehre girer girmez onları Araplar karşılamışlardır. Kudüs'te ilk olarak Mescid-i Aksa Camiine gitmişler, orada namaz kılıp kutsal yerleri ziyaret etmişlerdir. Sonra Kubbetü's-Sahra camiine, Hz.Meryem türbesine gittiklerini anlatırken orada çalışan Yunan Papaz ile tanıştıklarını anlatır. Papaz hacı adaylarını sıcak karşılamış ve onlara giderken türbenin etrafını bir iple ölçmelerini ve o ipi

yanına almalarını tavsiye ederek, bu ipin kendilerine zor zamanlarda yardımcı olacağını söylemişti: *“Mesela, bir kadın doğururken acı çekerse, bu ipi sırtı üzerinden geçirirseniz kadın için iyi olur”* demiştir. Bu kutsal yeri gezdikten sonra papaz, hacı adayları ile Hz. İsa hakkında konuşarak misyonerlik faaliyetinde bulunmak istemiş, ama hacı adayları boş vakitlerinin olmadığını belirterek oradan ayrılmışlar, neden sonra o papazın İslam dinini kabul ederek Müslüman olduğunu öğrenmişler ve mutlu olmuşlardır.

Kudüs'ten sonra hacı adayları Kahire'ye gelmişlerdir. Onlar burada başka Tatarlar ile de karşılaşmışlardır. Almuşev Kahire'de yayınlanan *“Meyid”* gazetesinin editörü ile Rusya Müslümanları hakkında sohbet etmiş ve Rusya'daki Müslümanların durumu ile alakalı gazeteye bilgiler vermiştir. Ardından Kahire'den vapurla Süveyş kanalına geçip Cidde şehrine gelmişlerdir. Almuşev vapur yolculuğu sırasında çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Gemileri fırtınaya yakalanmış, bir de trenleri iptal edilmiştir. Bu yüzden bazı yerlerde planlanandan daha uzun kalmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Osmanlı ordusunun, kervanları ve hacıları, Bedevilerin baskınlarına, soygunlarına ve cinayetlerine karşı koruma noktasında yetersiz kaldığını ifade eder.

Hacı adayları yolda zorluklar çekmelerine rağmen Mekke'ye gelince çok rahatlamışlar ve ilk olarak Harem-i Şerife gitmişlerdir. Sonra Hz. Ömer'in İslam dinini kabul ettiği yer olan Ebu Kubays Dağını, Hz. Ali'nin doğduğu yeri ve daha birçok kutsal yerleri 22 gün içinde ziyaret etmişlerdi.

Notlarda Medine şehri de önemli yer tutmaktadır. Almuşev, o bölgelerde yaşayan insanların kötü yönlerini yazmak istemediğini söylemiştir. Ancak, Medine'ye taşınan kendi soydaşları Tatarlar hakkında eleştirilerden kaçınmamıştır: *“Bizim Tatar muhacirlerinin Medine'de yaşamalarına rağmen, ahlakları değişmedi, birbirlerine karşı kin ve düşmanlıkları her geçen gün büyüyor ve işlerinde sabit değildiler. Onların işleri ne kutsal şeriata, ne temel düzen ve yasalara uyar. Tatarizmden kaynaklanan düşük ahlakları Medine halkına geçmeseydi iyi olurdu.(...)”* (Almuşev, 2006: 36).

Daha sonra hacı adayları, Medine'de Hz. Muhammed'in medfun bulunduğu Ravza-ı Mutahhara'yı, Hz. Osman'ın su kuyusunu, Hz.Ebubekir'in ve Hz. Ömer'in de kabirlerini ziyaret etmişlerdir. Almuşev'in seyahati yaklaşık üç sene devam etmiştir. Geri dönerken Medine'den çıkıp Cidde şehrinden vapura binip İstanbul'a doğru gittiklerini yazmıştır.

Bu hacnamede dikkati çeken hususlardan biri, yolculuk sırasında karşılaşılan sorunların çok fazla sıkıntıya yol açacak boyutlara gelmeden çözülmüş olduklarının ve gitmek istedikleri yerlere ciddi problemler yaşamadan vasil olduklarının belirtilmesidir. Bir diğeri ise, yazarın geçtiği yerlerdeki tabiat güzelliklerini büyük bir ihtimamla tasvir etmesidir. Bu yolculuk esnasında yazarı en mutlu eden hadiselerden biri ise, Medine şehrindeki bir kütüphanede eski bir Kur'an-ı Kerim tefsirine rastlaması üçüncüsü de yazarın Medine şehrinin antik kütüphanesi ile ilgilenip, orada nadir bir örnek olan Tefsir (Kuran'ın yorumlanması) bulması. (Aleyeva, 2009: 501).

Gali Çokriy “Hacname”

Gali Çokrıy 8 Ocak 1826'd Başkurdistan'ın Eski Çokrıy köyünde dünyaya gelmiştir. Babası zengin bir imamdı. İlk eğitimini Perm Guberniyasının Tanıp Medresesinde almış ve 1833-1847'de Birsık ve Menzelinsk medresesinde çalışmıştır. 1849-1852'de Sterlibashevsk Haris Biktimirov'un medresesinde okumuştur. G. Çokrıy, medreseden mezun olduktan sonra 1885'de imam olmuştur. Genç yaşlardan itibaren edebiyata ilgi duyan Gali Çokrıy'yı Ahmet Yesevi ve Allahyar Sufi'nin eserleri etkilemiştir. Çokrıy'in kaleme almış olduğu eserlerin içeriğini dini ilimler ile vaz ve nasihatler oluşturmaktadır. Aynı zamanda şiire de meraklı olan Çokrıy'in yazmış olduğu eserlerin pek çoğu henüz yayınlanmamıştır ve bu eserlerin el yazma nüshalarının büyük bir kısmı bugün Başkurt Devlet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Mütedeyyin bir insan olan G. Çokrıy dört kere hacca gitmiştir. İlk haccını 1872'te yapmıştır. Tanıdıkları ve akrabalarının ısrarlı bir şekilde hac hatıralarını yazarak bir kitap haline getirmelerini istemeleri üzerine "Hacname" adlı seyahat günlüğünü yazmıştır. Yazar hac için kutsal topraklar olan Mekke ve Medine'ye gelip hac farızasını yerine getirdikten sonra Karadeniz, Azov denizi, Don, İdil nehirlerinden geçip geri memleketine dönerken görüp yaşadıklarını bu eserinde edebi bir anlatımla okuyuculara sunmaktadır. Çokrıy'in eserinde kullandığı şiirsel tarzı orijinaldir, içeriklerinden çok dilinin hassasiyetine ve yazılış şekline dikkat etmektedir. Yazar hacnamenin yazılma amacını kendisi şöyle belirtmektedir: "*Kitabım hacca gidecek insanlara yolu tarif etmek ve öğretmek için yazılmıştır. Belki de hacca gerçekleştirmek isteyen insanların yola çıkma arzusunu güçlendirir.*" (Çokrıy, 2013: 15)

Aynı zamanda G.Çokrıy, günlüğünde sadece gördüklerini ifade etmemektedir, kendi bakış açısını ve düşündüklerin de anlatmaktadır. Örneğin, Rusya'nın iktisadi ve teknoloji açısından Osmanlı'dan daha ileri seviyede olduğunu belirtmektedir. Arapların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki bazı düzensizliklerin düzelmesi için Rusya'yı örnek olarak görmektedir. Yazar: "*Rusya'da olan nizamlar o kadar düzenlidir ki, böylesini hiç bir yerde bulamazsınız, Rusya memleketi bazı memleketler arasında daha düzenlidir.*" diye eserinde belirtmiştir

G. Çokrıy seyahati sırasında karşılaştığı sorunlara da dikkat çekmektedir. Özellikle hacıların pasaport konusunda problem yaşadıklarını anlatmaktadır. Odessa şehrinde vize almak için çok beklediklerini ve yaklaşık bir hafta orada kaldıklarını ifade etmektedir. Sonra, İstanbul'a vapurla yaptıkları yolculuk hakkında şunları ifade etmiştir: "*Birkaç kere, gemimize su doldu ve yolcuların deniz hastalıkları yüzünden mideleri bulanıyordu. Bazıları kusuyordu, bayılıyordu. Ancak, onlarla karşılaştırıldığında, ben kendimi oldukça sağlıklı hissediyordum.*" (Çokrıy, 2013: 25).

İstanbul'a yaklaşırken gördüğü manzarayı ise şöyle anlatmaktadır: "*Dikkatlice bakarsanız, çok fazla şaşırtıcı şey fark edebilirsiniz. Şaşırtıcı derecede değerli, sevimli, büyüleyici araziler mevcuttur. Boğazın mübarek kıyıları, tüm dünyadaki en güzel manzaradır. Dünyanın dört tarafının merkezi, kış ve yaz mevsimlerinin en yumuşak, bitkilerin güzel, dağların görkemli olduğu bir yer. Kentler ve köyler, parlak sular,*

sakin hava, huzur ve keyif veriyor. Bu nedenle, bu kıyılarda yaşayan insanlar, çevrelerindeki göre daha iyi kalplere ve iyi huylara sahip olmalıdır. Ve aslında öyleler de.” (Çokriy, 2013: 27).

Limana gelince İstanbul'dan gelen doktorların onlara baktıklarını ve beş gün karantina altına aldıklarını söylemektedir. *“Gemimizde, yüzlerce at ve inek vardı. Hepsi sahile gönderildi ve karantinaya alındı. Ve biz beş gün boyunca gemide tutulduk. Bu beş günde uzun bir mesafeyi aşabilirdik! ... Bu karantina hacılar için büyük bir azaptır. Hiç olmazsa, daha sakin olunabilirdi.” (Çokriy, 2013: 30).*

Karantina bittikten sonra, şehire girmişlerdir. Çokriy, eserinde Ramazan ayındaki İstanbul hayatını da anlatmaktadır. İstanbul'u çok rahat, zengin ve güçlü bir şehir olarak görmektedir. Orada birçok cami ve medresenin varlığı, camilerin çok sayıda şamdan, fener ve lamba ile aydınlatılıyor olması Çokriy'i çok memnun eder.

Yazara göre İslam dünyasında önemli ve meşhur olan her şey İstanbul'da vardır. Onu etkileyen olaylardan biri dönemin şeyhlerini ziyaret ederek onların sohbetlerine iştirak etmesidir. Bu memnuniyetini şöyle ifade etmektedir: *“İstanbul'daki şeyhler çok saygı görüyor. Ve onların müridleri ona büyük bir gayretle hizmet ediyorlar. Yöneticiler, tüccarlar, bilim adamları, öğretmenler gibi çeşitli meslek gurubundan insanlar tarafından şeyhlere büyük bir saygı ve hürmet gösterilir. Şeyhlerin sözlerini ve emirlerini reddedecek böyle bir insanın olmadığı açıkça görülüyor.” (Çokriy, 2013: 33-36).*

İstanbul'daki camilere, sokaklara ve iftardan sonra gerçekleşen sohbetlere hayran kalan, G. Çokriy daha sonra vapur ile İzmir'e, ardından İskenderiye üzerinden Cidde'ye geçmiştir. G. Çokriy Cidde'de sokakların genel olarak köylü Araplarla ve Bedeviler ile dolu olduklarını anlatmaktadır: *“Herkes iş arayışında, bugün için yiyecek bulabilir miyim?” diye düşünüyorlar. Öyleyse, Cidde'de çalışmaya gelen çok fazla Arap var ve bundan dolayı şehrin kendi nüfusu çok olmalı. Herkes ümit ediyor: “Bir hac sırasında para kazanabilmek için doğru zamanda doğru yerde olmak önemlidir. Yani bu Bedeviler ve Cidde'deki şehir sakinleri bütün gün sokaklarda dolaşıyorlar. Köylerden gelen ustalar, tüccarlar, fakir mahallelerden toplanmış hacı adayları, çok sayıda gemi ve kervanla gelenler, Cidde sokaklarında dolaşıyorlardı. Tüm hacılar burada kendilerine yolda gereken şeyleri satın alırlar.” (Çokriy, 2013: 67).*

Hacı adayları Cidde'den çıkıp Mekke'ye doğru yola devam ederler. Gali Çokriy yol boyunca binlerce insanın hac için yola revan olduğunu ifade eder. Hacı adaylarının yolda giderken terennüm ettikleri duaların çıkarmış oldukları sesin tesirinde kalan Almuşev, binlerce hacının bembeyaz ihramlar içinde hep birlikte ilerlemelerinin de muhteşem bir görüntü meydana çıkardığını belirtir. Mekke'ye girince Harem-i Şerifi ziyaret ettiğini söyleyen Almuşev, Kabe'yi görünce ona sarılıp göz yaşları içerisinde öptüklerini yazmıştır. G. Çokriy diğer hacılar gibi aynı kutsal yerleri ziyaret etmiştir ama geri dönüşle alakalı notlarında detaylı açıklamalar yer almamaktadır.

Sonuç

Yüzyıllar öncesine dayanan, Rusya ve Osmanlı Müslümanları arasındaki ilişkiler XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında daha da yakın olmuştur.

Rusya Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu'na gidebilmeleri için hac, eğitim ve hatta yeniden yerleşim gibi bir takım fırsatların ortaya konulduğunu görüyoruz. Hacca gitmek için Osmanlı topraklarına gelen Rusya Müslümanlarının buralarda dönemin meşhur alimleri ile tanışıp sohbetlerine katılmaları, camileri ve türbeleri ziyaret etmeleri, halkla bir arada aynı veya birbirine çok yakın kültürel bir iklimde vakit geçirmeleri aradaki birlik ve beraberlik ruhunun güçlenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Rusya Müslümanlarının önemli bir kısmını teşkil eden Tatar aydınlarının da bu hac seyahatleri kapsamında İstanbul'daki alimlerle tanışarak onların etkisi altında kaldıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu kişilerin daha sonra Mısır'a gittiklerinde Muhammed Abduh gibi dinde reform yapma gayretleri içinde olan din adamlarından etkilendikleri de görülmektedir. Bu husus onların memleketlerine döndüklerinde Abduh'un fikirlerinin sıkı savunucuları haline gelmelerinden anlaşılmaktadır.

Araştırdığımız hacnemelerden yolculukların bir çoğunun aynı güzergahlar üzerinden yapılmış olduğunu görebiliriz. İstanbul'dan ayrılan hacıların çoğu İzmir'e, oradan İskenderiye'ye ardından da Süveyş üzerinden Cidde'ye ulaşmışlardır. Bazı gruplar ise Hıristiyanlar ile birlikte Athos, Selanik, Beyrut, Yafa şehirlerini geçip Kudüs'e gitmişlerse de her iki güzergah da İskenderiye'de birleşmiştir.

Bu hacnemeler bize özellikle Rusya Müslümanlarının gözünden yazdıkları döneme dair Osmanlı Müslümanlarının dini yaşayışları, sosyal ve ekonomik durumları, şehirlerin, yolların, limanların, diğer bir takım kurumların, bürokrasinin, sağlık sisteminin, gümrük ve sınır işlerinin, kutsal topraklardaki mübarek mekanların durumları, ora halkı ve idarecileri ve sair birçok hususun öğrenilmesine imkan sağlamaktadır. Burada sadece üç tanesinden bahsettiğimiz Rusya Müslümanlarının hacnamelerinin araştırılması ve ilim aleminin dikkatine sunulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Sıbgatullina, A. (2010). *Kontaktı Turok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy Na Rubeje XIX-XX vv.*, Moskova: İstok Yay.
- Almuşev, H. (2006). *Kniga O Hacı Hacname*, Nijniy Novgorod: Mahinur Yay.
- Şehabeddin, M. (2008). *Rihlat al Mercani*, Nijniy Novgorod: Medina Yay.
- Yuzeyev, A. (2003). *Oçerki Mercani O Vostoçnih Narodah*, Kazan: Tatar Yay.
- Gali, Ç. (2013). *Dastan Hacname*, (Çev.: İlşat Gimadeyev), Nijniy Novgorod: Medina Yay.
- Alimova, Y.(2006). *Hamidullah Almuşev*, Nijniy Novgorod: Medina Yay.
- Aleyeva, A. (2009). "Tatarskaya Palomniçeskaya Literatura (Hacname)", *Vesnik Başkırtkogo Universiteta*, C.14, ss. 498-502.